

ZENBAIT SINTAGMAREN BATASUN HAUSKORRA ZIBURU- KO ETXEBERRIGAN

Arrasate, 1979-XII-20

Patxi Altuna

Ez dakit titulua oso egokia den, ezetz uste dut, ezta artikuluan barrena diodana behar bezala biltzen eta aditzera ematen duen ere. Izen hoberik aurki zitekeen, agian. Gauza bat bederen garbi dio tituluak: Ziburuko Etxeberriz arituko naiz, ez bestez; laster esango dut zergatik. Ez dut, haatik, Ziburuko Etxeberriren obra osoaz aritzeko asmorik, sintagma aztertzeko *Manual devotioezcoa* bakarra hartzen delarik ere, ezin agortuzko iturria eta tesi handi batetarako gaia bait da. Mila bertsoetako bilduma bat egin dut eta hori izango da lan honen *corpus*: mila bertso horietan ageri den zenbait sintagma bitxi eta berexi aztertuko dut. Hona zergatik hartu dudan Etxeberri aztergai: Oihenartek bera baino lehenagoko euskal poeten bertsogintzaz usteak eta iritziak agertzean, Etxepareri lauzpabost huts eta oker egotzi ondoren, Etxeberriri haiek berak eta beste bat egozten dio aski larria: "Et il se donne en plusieurs lieux d'autres licences exorbitantes" (1). Neurritik kanpoko baimen horietarik bat edo beste aipatzen du, bai, baina ez digu damurik zehazkiro adierazi zein diren eta zergatik diren neurritik kanpoko beste baimen horiek; "d'autres" dio eta aipatuez gain bazen nonbait besterik. Mitxelena ere aspaldi idatzi zuen: "Su lengua, con cierta inclinación al hiperbaton..." (2) eta oraintsu berriro esana du: "...el hiperbaton renacentista o barroco de Etcheberri de Ciboure" (3). Ni ere *Manual devotioezcoa* irakurtzean kon-

(1) OIHENART, A.: *L'Art Poétique Basque* (Lafitte jaunak hitzaurre oharrak ipini eta GURE HERRIA-n 1967an argitaratua, baita gero liburuxka gisa ere): or. 39.

(2) MITXELAN, K.: *Historia de la Literatura Vasca*, Madrid, Edic. Minotaurro, 1960, or. 72.

(3) MITXELAN, K.: ene liburu *Versificación de Dechepare. Métrica y pronunciación*, Bilbao, Edit. Mensajero, 1979, deritzanari ipini dion hitzaurrean.

turatzen nintzen, eta edozein kontura daiteke arreta pixka batez biak irakur baditza, Etxepareren eta Etxeberriren artean alde handia dagoela. Ez da, ordea, hamabost silabatako bertsoen lau zatitako eskema maiz samar - Etxeparek baino askoz gehiagotan - urratzen duelako bakarrik, ezta ere hitz batzuen esanahia ez ezaguna izan dakiokelako irakurleari. Etxeberriren zenbait bertsoak neke gehiago ematen diote Etxeparerenean baino: gelditu, berriz irakurri, maiz baita hitzak bere ordenuan ipini ere, eta gero, nekearen nekez, jabetzen da bat zenbait bertsoen esanahiaz. Hori zergatik ote zen eta Oihenartek neurritik kanpoko zerizten baimenak zein ote ziren bila abiatu nintzen eta hemen dakarkizuet Oihenartek Etxeparegan ez eta Etxeberrigan bai aurkitu bide zituen baimen itxuragabeko horien sorta.

Gero esango dudana hobeki ulertzeko bi hitz egin behar dizuet Etxepareren —eta Etxepareren bezala, herri bertso-gintzaz baliatu eta baliatzen diren bertsolari guztien— bertsoak paratzeko tankerari buruz. Eta barka, otoi, nere ausardia, bai bait da hemen lagun bat baino gehiago gai honezaz ni baino trebakiago mintza daitekeenik. Inoren hitzek baino hobeki adieraziko digu, ordea, nik orain agerian ipini nahi dudan bertso tankera hori Etxepareren beraren —beste edozein bertsolariaren ere bai— bertso bakar batzuen irakurraldiak. Hona Etxepareren lau lehenak:

Munduyan den / guizon oroc // behar luque / pensatu
 Iangoycoac / nola duyen // bat bedera / formatu
 Bere irudi / propiara // gure arima / creatu
 Memoriaz / vorondatez // endelguyaz / goarnitu.

Zer nabari da hemen? Bertsoaren zati bakoitza —eta hamabost silabatako bertsook lau zati dituzte, ez bi, beste zenbaitek bi eta beste zenbaitek bat bakarra duten bezalaxe—, bertsoaren zati bakoitza, berriro diot, katea delako hizkerak —egunoroko aho hizkerak— dituen banakoz edo hitz andanaz osatua dago; bestela esan, bertso horietako sintagmak aho hizkera arrunt eta normalean izan ohi diren berberak dira. Hor ez da hiperbaton berezirik, ez zangalatrau nabarmenik, ez sintagmen printzaturik, ez inolako bortxarik. Hirugarren bertsoan ez dio, esate baterako, “Bere irudi gure arima propiara formatu”, ezta, samurrago eta eramankorrago izan zitekeen beste hau ere: “Gure arima bere irudi propiara for-

matu", baizik "Bere irudi propiara...", sintagma berez den bezalaxe, puskatu gabe, batetik, eta zesurak sintagma horren bi osagaiak erditik ebaki gabe, bestetik. Eta hori Etxeparek hor eta beste nonnahi, zesurak horrelako sintagmarik ezin erdibi dezakeelarik.

Eta Ziburuko Etxeberrik zer? Ziburuko Etxeberrik ere bai, noski, gutxi gorabehera, gogoak ematen dionean edo, nahiago bada, bertsoak edota konkretuki bertsoaren puntuak uzten dionean. Entzun, otoi, esate baterako, liburuaren has-tean titulu eta abarren pean, Deuteronomio liburutik hartuta-ko "Ponite haec verba mea in cordibus et in animis vestris..." hitzak nola ematen dituen bertsoz:

Ene erranac / iduquitçac // bihotcean / gorderic
 Adimenduac eztuen // gogoeta / berceric
 Hartaracotz / ingura çac // señalear / erhian
 Bethi hautçaz / orhoitceco // bici aicen / guztian
 Eta pinta / çac beguien // aicinean / enea
 Athal gain eta pareta // churietan / leguea.

Bitan izan ezik, gainerako guztietan bertsoaren zesura (zesura beti, noski) eta bi hemistikoen erdiko etenak hitz azke-nean gertatzen dira: bigarrenean eta azkenekoan ez; bi horie-tan etena litzatekeenak hitza erdibitzen du. Baina ez da hori bakarrik: Etxepareren bertsoetan hauteman dugun bezalatsu -ez hainbeste, gero esango dugunez, eta horixe da lan honen gaia, hain zuzen- lau eta hiru silabatako banako horietarik gehienak aho hizkeraren katea osatzen duten hitz andanez osatua dago. Gehienak esan dut; ohar, ordea, "gogoeta berce-ric" dioela komunzki "bertze gogoetarik" dioguna; "beguien aicinean" den sintagma zesurak erdibitua dagoela; "enea... leguea" dioela, berez "ene legea" den sintagma printzatu eta bi zati eginik, bertso banaren azkenean puntua ateratzeko barreiatzen dituelarik eta horrezaz gainera izenari bakarrik dagokion mugatzailea posesivoari ere erasten diolarik.

Hona, beraz, nere lan honen gaia: noraino eta zenbate-taraino errespetatzen ditu Etxeberrik aho hizkeraren zenbait sintagma? Hemen ez da dudan jartzen inola ere Etxeberriren euskararen jatortasuna, ikusiko dugun bezala urratzen eta desegiten dituen sintagmen ondoan urratu eta desegin gabeak ere ehunka bait ditu. Hemen hauxe bakarrik aztertu nahi da:

zein da lehen Etxeberrirentzat, zenbait sintagmaren aho hizkerazko taxua ala bertsoaren eskema eta batipat puntua? Bestela esan: urra al daitezke sintagma batzuk eta aho hizkeran esaten ez diren moduan tolestatu bertsoan, bertsoaren neurria, eskema eta puntua behar bezala paratzearren? Etxeparek ezetz (zenbait sintagmaz ari naiz, ez ahantz) erantzungo lukeen bezala, Etxeberrik baietz erantzuten digu.

Sintagmen hauzia oso mehea eta dudamudazkoa dela badakit, eta ez naiz ni, egia esan, trebatuena gai honezaz mintzatzeko; bada hemen bertan iaioagorik. Sintagma batzuen mugak zein diren eta non kokatu behar diren erabakitzen zaila dela badakit eta ezin daitekeela maiz "ex cathedra" defini zein den zuzena, zein okerra. Badakit ere euskalki batetik bestera alde handiak daudela eta batean esan ohi ez dena bestean txitian pitian esaten dela. Baina arrazoi guztio-gatik, hain zuzen, ni ez nator hona euskal sintagmari buruz dotrinarik erakustera; are gutxiago zein den zuzen, zein oker erabakitzera, hau edo bestea ongi ala gaizki dagoen esatera. Ez nator ere, ezta hurrik eman ere, Etxeberriri deus kentzera eta Etxepare baino poeta hobea ala baldanagoa den agerian ipintzera. Bataren bertso-gintzaren zenbait alderdi lehen aztertutak ditudan bezala, orain bestearen bertso-gintzaren bereizgarri batzuen berri ematera nator soilik eta hauxe bakarrik azaltzera: zenbait aldetatik guztiz desberdinak dira sintagma batzuk bertsoan barrena tolestatzeko bataren eta bestearen jokabideak.

Aztertuko ditudan sintagmak ez ditut noski alde zurretik nituen eskemen arabera hautatu —aitzitik lanari ekitean, Etxepareren sintagma horiekiko jokabide guztiz desberdina nuen nik buruan—, komeni zitzaizkidanak hartuz eta ez zitzaizkidanak arbuaiatuz, baizik mila bertsoan barrena nabarmenenak iruditu zitzaizkidan sintagma urratuak bildu, artean handik zer aterako zitzaidan eta are ezer aterako zitzaidanik ere jakin gabe, kidekoa kidekoari lotu eta gero ahal nuen moduan sailkatu. Urratu horien artean sintagma mota konkretu batzuk suertatu zaizkit eta ia beti modu konkretu batzuetara urratuak eta bertsoan barrena tolestatuak. Ez ditut haatik denak aipatuko: aditz perifrastikoa bertsoan nola agertzen den, esate baterako; bai, ordea, labur beharrez esango partizipioa eta laguntzailea nolanaahi nahasten ditue-

la, zesurak biak erdibitzen dituelarik, laguntzailea nahiz partizipioaren aurrean nahiz atzean ipintzen duelarik, elkarren segidan ez baizik beste hitzen bat edo batzuk tartean ezarri-rik, eta abar. Exenplu bakarra aipatuko dut, Etxeparegan inoiz ez bezalā bait daude hor laguntzailea eta partizipioa kokatuak:

“Halaber duc lehenbici liburua bietan
Nola baituc ikhussiren, erdiratcen partetan” (or. 5).

“Duc erdiratcen” bi bertsoetan zehar dago barreiatua, lehenean laguntzailea eta bigarreanean partizipioa.

Eta gatozen beste gabe gainerako sintagmak ikustera.

1) Puntu bakoitzean aztertzen dudan sintagmaren eredu gisa Etxeberrigandik beragandik hartutako bertsoa aipatuko dut, inork dudarik izan ez dezan bazekiela Etxeberrik ere, bertsoak uzten zionean, honako sintagma hau edo harako hura aho hizkeraren arabera esaten. Hona, beraz, lehenbiziko sintagmaren eredua: “*Creaturen podoreec* bere mugac dituzte” (or. 6) (4). Diodan aurrera baino lehen, guztiok dakizue eta esan beharrik ez badago ere, honelako sintagmak iparraldeko euskaldunek maiz bi izenak trukaturik eman ohi dituztela. Oso ezaguna da Etxepareren bertso hura: “Lehen impiçalia heuscararen hura da” (XV, 16), baina, jakina, horren ondoan Etxeparek badaki “çutan dago beqhatoren sperança gucia” (I, 50), bi izenak trukatu gabe, ere esaten. Etxeberrik orobat, arestian entzun dugunez: “*Creaturen podoreec...*”. Ikus, ordea, zein beste modutara tolestatzen dituen horrelako sintagmen bi elementuak:

a) Trukatu gabe, baina elkarrengandik eten eta bien artean beste hitzen bat sarturik. Hara nola:

“Bercela du Christauaren gueçurtatcen deitcea” (or. 3)
“Ecen herioaren dut hunen gatic beldurra” (pr. 47)
“Aingueruac eriaeren diotsa bihotçari” (or. 50)
“Iaincoaren ezta handi bethi ezttitassuna” (or. 51)

(4) Lan honetarako HORDAGO-k argitaratu edizioaz baliatu naiz. *Manual devotioenezcoa*-k bertsoak numeraziorik gabe ekartzeaz gainera orriak ere ez dauzka 1-tik hasi eta etengabeko sailean numeratuak, baizik bi zati egin eta 1-tik bi bider hasirik kontatuak: 1-137 lehena eta 1-213 bigarrena. Lanean barrena aipatzen ditudan bertsoei orriaren numeroa ezarri diet eta bigarren sailekoa denean 2 txikia erantsi ginean: hala nola, 129².

“Etsaiaren eçagun da orduan malecia” (or. 56)

“Hire faltan denaz gueroz nombrea hain handia” (or. 53)

“Baita aingueru onaren halaber çuhurtcia” (or. 56).

b) Elkarren segidan, baina trukaturik. Hau dela pentsatuko du norbaitek lehenxeago Etxepareren bertsoan ikusi duguna. Bada ez, Etxeparek ez bezala Etxeberrik trukatzear gainera genitiboan dagoen izenari erasten bait dio, besteari kendurik, haren mugatzailea. Ikus.

“Dolu belcez estalcen du corte dohatsuena” (or. 3)

“Beguietan beldurtassun duen Iaincoarena” (or. 51)

“Arima galdua dela beldur eztenarena” (or. 51)

“Ecen galdu behar etcen muga obra onarena” (or. 58)

“Barkhatu ere ez baçαιο pena venialena” (or. 59)

Behin, halere, mugatzailerik ez dio erantsi, baina ikus zergatik:

“Bekhatuen punimendu edo sari unguien

Bicia fiña artean Iaunac eztu ematen” (or. 52)

Determinante delakoa, lehen bertso erdiko sintagmak erakusten duenez (“Bekhatuen punimendu...”), mugatu gabe zegoen eta hainbestez ezin ere erantsi genitiboari. Konturatu zarete gainera bertso berean bi sintagma kide daudela: bata ereduaren arabera osatua eta bestea bi hitzak trukaturik dituela.

d) Bi izenak elkarrengandik erauzi eta bertso banatan barreiatzen ditu; ez, ordea, edozein lekutan, baizik biak bertso banaren puntu lekuan ezarririk, hots bertsoaren azkenean; hartarako, ordea, maiz bi hitzak hoskide ez direlarik —bata genitiboan eta bestea beste edozein kasutan egon bait daiteke—, determinante delakoari bere atzizkia kendu gabe, hura bera gehitzen dio genitiboan dagoenari. Alegia,

“Laur dote hauc principalqui CERURATUENEAN

Señale içanen dire handiro GORPUTCEAN” (or. 134)

Hor aho hizkeraren sintagma “zeruratuen gorputzean” da, noski.

“Baita travaillu handiac heure HOBENENERA

Pietosqui errecibi dietçaquen ALDERA” (or. 129²)

Hor sintagma arrunta aho hizkeran "hobenen aldera" da.

"Eta hala Iongoicoac ITSASSOARENETIC Guardatuco au puchantça bereaz PERILLETIC" (or. 130²)

"Itsasoaren periletik" da berez sintagma hori.

"Bañan, Iaun puchanta, othoi, falta HANDIENERA Urean fiñatcea har dioçoçu ALDERA" (or. 168²)

Sintagma soila hizkera egunorokoan "falta handien aldera" da.

Azken lau pasarte horietan genitiboa, beste izenaren atzizkia erantsirik bi bertsoetariko lehenean dago eta determinantea bigarrenetan; ondoko beste biotan, aldiz, atzekoz aurrera:

"Iongoicoa, badaquigu eztela BEGUITETIC Nihor ere escapatcen HERIOARENETIC" (or. 157²)

Berez hor sintagma "herioaren begitetik" da, dudarik gabe.

"Presenteco defuntua halacotz ONDARRERA Damuric etchatcen dugu ITSASSOARENENERA" (or. 158²) (5)

Berez sintagma "itsasoaren ondarrera" da.

2) Bigarren sintagmaren eredia bertso honetan dugu emana: "Eta *gende infidelac* ere sortcen gogorqui" (or. 3), hots izen adjetiboz osatua. Hona zein modutara ageri diren, horrezaz gain, sintagmok Etxeberrigan:

a) Trukatu gabe, berez duten hurrenkeran, baina elkarrengandik bereizirik, artean beste hitzen bat sartu zaielarik. Hara:

"Lehenbicioac gauça aiphatcen tic communac" (or. 5)
 "Pensamendu bethetcen du onez beguirailleac" (or. 57)
 "Arima seculacotçat condemnatu gachoac" (or. 59)

(5) Bertsoak *Itsassorenera* dio, baina inprenta hutsa da dudarik gabe, bigarren hemistikioak dagoen dagoenean silaba bat gutxiago bait du. *Itsassorenera* da, ene ustez.

“Consolamendu emoçu othoi seculacoa” (or. 157²)

“Baiñan errencura dute choill tristea altchatcen” (or. 113)

Behin, aurreko horietan ez bezala, izen adjetivoek biek dute atzizkia:

“Insensuaz hiruretan insensatu khetiaz” (or. 168²)

b) Izen adjetivoak lekuz aldatu eta atzekoz aurrera daude beste hauetan:

“Arren errecibiçaçu arrai begui tarteaz” (or. 7)

“Hala nola choriari navar ihiztariac” (or. 51)

“Cantu ederrez bethecten dire urdin ceruac” (or. 59)

“Baldin barrena baçαιο sartcen çorrotz burdiña” (or. 111)

“Ene arima, cer hari aiz enganoso munduan” (or. 136)

Era honetako exenpluak erruz dira. Aipatu dudan azken horretako “enganoso munduan” beste bertso batetan honela dator:

“Hautçaz beraz orhoit adi mundu enganosoan” (or. 115)

Behin, lehengo horietan ez bezala, biek, izenak eta adjetivoak, hartu dute mugatzailea, goiko “Insensuaz... khetiaz” hartan bezala:

“Eternala arren othoi eguidaçu donua” (or. 136)

d) Azkenik beste zenbait bertsoetan hona zer egin duen poetak: elkarren segidako bi bertsoaren puntuan kokatu sintagmaren izen adjetivoak eta horrenbestez punturik ezin izan zezakeenez gero, berez izenak ez bait du mugatzailerik, are gutxiago adjetivoak eraman dezakeen kasu atzizkirik, izenari ere adjetivoaren mugatzailea eta kasu atzizkia, beharrezko baldin bazen, erantsi. Hala nola:

“Halacotz bada gorputça nola uraren HEGUIRA

Ceure gratiaz baituçu erakharri CHURIRA” (or. 159²)

“Non guertha dadin enetçat eme IUIAMENDUA

Bereçiqui eman behar darotaçun IUSTUA” (or. 60)

“Alde batetic tentatu duenean ETSAIAC

Alabainan irabaci ez deus ENGANARIAC” (or. 51)

Hiru pasarte horietako sintagmak hauek dira berez: "hegui xurira", "iuiamendu iustua" eta "etsai enganariak". Hor, ageri denez, lehen bertsoan dago izena eta bigarreanean adjetiboa; beste biotan, aldiz, atzekoz aurrera:

"Ondra baicen ezтуqueçu, Iaun Prelata, ARROTCAZ
Entçutea mintço dena beldurqui AHARANTÇAZ" (or. 7)
"Illhabethe oro behin iracurra GUZTIA
Iesus Christoc munduari declaratu EGUIA" (or. 9)

Eta, zer esanik ez, sintagma horiek aho hizkera arruntaz "aharantza arrotzaz" eta "egia guztia" dira berez.

3. Hirugarren sintagmaren eredutzat bertso honek balio dezake: "Gorputça da *arimaren presondegui hertsia*" (or. 48). Horren antzeko sintagmak beste zenbait bertsoan honela daude bakanduak:

a) Hiru hitzak hurrenkera berean, bat ere aldatu gabe, baina genitiboaren ondoan beste hitzen bat txertatu delarik:

"Iaincoaren aguertceco iustitia aicena" (or. 48)
"Munduaren khassatçala gogoeta vanoac" (or. 50)
"Obra onen non baitatça contu eguiazcoa" (or. 56)

b) Hiru hitzak elkarrekin trukaturik eta hiru direnez gero lehengo sintagmetan baino konbinazio gehiago sortzen zaio poetari:

- genitiboa + adjetiboa + izena, atzizkia azkenak duela:

"Principalqui arimaren triste partiadaco" (or. 59)
"Ecen egundainoz hunen handi da egartsua" (or. 53)

Azken bertso honetan, ondokoa irakurri gabe ageri ez bada ere, sintagma hau da: "hunen egartsu handia" eta hainbestez izen adjetiboen artean sartua dago adizkia. Ondoko bertsoak honela dio: "Bekhatutan egotztea guiristiño pres-tua". Ez da, beraz, dudarik sintagma esandakoa dela.

- izen determinantea + genitiboa + adjetiboa, mugatzaila eta atzizkia, baldin bada, honek duela:

"... madaricatuac
çaratela!, cehatçaille arimen odolsuac" (or. 112)

- adjetiboa + genitiboan dagoen izena + determinantea, hau mugatua:

“Arren bada podoroso aingueruen Iaincoa” (or. 131)

Izen determinanteak mugatzaile gisa inoiz artikulua ordez izenordea izan ohi du. Ikus nola nahasten dituen orduan:

“Hura ohi da Iaunaren sententia larria” (or. 48)

Bertso horretan berez izen sintagma “Iaunaren sententzia larri hura” da eta ohar izenordeaz gain adjetiboak ere bere mugatzaile artikulua daramala.

d) Aurreko bi sintagmetan bezalaxe, sintagmaren hiru elementuak elkarrengandik askatu eta elkarren segidako bi bertsoen punturako gordetzen ditu, biei, hoskide gertatuko baldin badira, batari bakarrik dagokion mugatzailea eta, hala behar bada, kasu atzizkia ere erasten diela. Bi pasarteetarik batean izen adjetiboak hartzen ditu punturako, genitiboan dagoen izena libro utzirik. Hara:

“ADISQUIDEEN ondotic cerraiola HUSSUA
Etchetic eličaraño ohorez AHUCUA” (or. 158²)

Inork pentsa dezake genitiboak ez duela zer ikusirik beste izen adjetiboek osatzen duten sintagmarekin eta “adiskideen ondotic” dela hor beste sintagma berezia. Baina ez da hala: pasarte osoa —aski iluna, egia esateko— astiro irakurriz gero ohartzen da bat “ondotic cerraiola” delako hori *hilari* dagokiola eta “adiskideen ahuku husua” dela beste sintagma.

Beste pasartean, aldiz, izen determinantea delakoa gelditzen da libro eta beste bi izen adjetiboez baliatzen poeta bertsoen punturako:

“Ezteçaçula permetti urtan ITHOARENA
ARIMA surtan tormenta dadin GACHOARENA” (or. 168²)

“Itho gaxoaren arima” da komunzki horko sintagma hori.

4) Beste sail honetan aztertu nahi dudana sintagma mila bider ageri da Etxeberriren obran; posesiboz eta izenez osatua da. Bertso bat aipatzearren, hona hauxe: “Hala bedere balute *ene doloreec* fin” (or. 112). Hain sintagma laburra delarik, pentsa liteke beti bertso berean, are bertso erdi berean, agertu behar lukeela. Hala da beti Etxeparegan, zesu-

rak ere inoiz erdibitzen ez duela. Ez, ordea, Etxeberrigan; honengan bertsoaren bi erdietan ez ezen, bi bertso desberdinetan barreiatu ere ager daitezke posesiboa eta izena. Ikus:

a) Bertso berean, baina zesuraren alde banatan eta, areago dena, elkarren ondoan ez baizik artean beste hitzen bat dutela; adizkia edo izenkia ia beti eta posesiboa lehen bertso erdiaren bukaeran, zesuraren aurre aurrean, gertatzen dela:

“Eta eličari bere goratcen ohorea” (or. 3)

“Martyrio handiz gure penatcen da lohia” (or. 114)

“Aingueruen balsan ene lauda detčan mihiac” (or. 136)

Era berean, baina lekua bertsoan edozein duela, posesiboaren orde ez erlatibo gisa enplegatutako galde hitza baldin bada:

“O Iongoico, ceñen baita handi providentia” (or. 159²)

“Ceñen ediren baitugu gorputça bazterrean” (or. 159²)

b) bi hitzak trukaturik, izena lehenik eta gero posesiboa:

Bekhatorea eguiteco hambat buru ceurea” (or. 50)

“Bizquitartean flacatcen dire indar harenac” (or. 57)

“Guardatuco au puchantça bereaz perilletic” (or. 130²)

Posesivoaz gainera izenak beste adjetiboa baldin badu, bi modutara zatitzen du sintagma: adjetiboa beste bien artean sarturik, edota posesiboak eta izenak osatzen duten sintagma batera ipini eta adjetiboa aurrera eramanez:

“Handiroqui bozten darot neure triste gogoa” (or. 131)

“Libra eçaçu escalgaitz othoi ene mihia” (or. 131)

“Ene mihi eskalgaitza” da hor berez izen sintagma.

d) Orainoko sintagma guztietan bezalaxe, biak sakabatu eta elkarren ondoko bi bertsoen punturako gordetzen ditu posesiboa batetik eta izena bestetik, eta hoskide izan daitezen, posesiboari ere gehitu egiten dizkio berez izenak bakarrik eraman ohi dituen mugatzailea eta kasu atzizkia. Hona:

“Hequin eguiazco hitcez orhoituric GUEUREAN

Iuiamendu hunez griña guinduen BIHOTCEAN” (or. 59)

“Creatura gachoa da iustuqui CEÑENERA
Sententia hunec iausti behar baitu GAÑERA” (or. 48)

Bi exenplu horietan posesiboa lehen bertsoan dago eta izena bigarreanean; beste horrenbeste gertatzen da mintzaldi honen hasieran irakurri dizuedan Deuteronomioko hitzen itzulpenean:

“Eta pinta çac beguien aiticinean ENEA
Athal gain eta pareta churietan LEGUEA”.

Beste honako honetan ez: hemen lehen bertsoan izena ezarri du eta bigarreanean posesiboa, mugatzailea gehiturik:

“Bañan, Iauna, compli bedi bethi VORONDATEA
Berce gaucetan beçala hemen ere ^aUREA” (or. 159²)

Ez zaituztet gehiago nekatuko. Esanek aski ongi erakusten dutela uste dut Etxeberrirentzat, Etxeparerentzat ez bezala edo zehazkiago esateko, Etxeparerentzat baino askoz neurri handiagoan —sintagmak, sintagma asko eta asko bederen, bertsoaren zerbitzuan eta mendean daudela eta aho hizkeran modu batera esaten badira ere eta ezin urratuzko hitz andanak komunzki osatzen, hitz lotutan erabiltzean urra, bakan eta barreia daitezkeela bertsoari zor zaion eran. Gainerako sintagmak hor ipintzen ditut lanaren gehigarri, inork irakurri nahi baldin baditu.

5) Sintagmaren eredu: “Ceren reservatcen tuzten *halaco bekhatuac*” (or. 21).

- a) “Halacoa Iaunac eguin diecela gratia” (or. 137)
- b) “Khassa çatçu pensamendu burutic halacoac” (or. 51)
- d) “Iongoicoa, çuc ekhartçu HALACOA ORENA
ceña ene bicitceac behar baitu AZQUENA” (or. 60)
“Hartaracotz HALACOA guertha çaçü ORENA
ceña ene bicitceac behar baitu AZKENA” (or. 136)

Erka, otoi, elkarrekin azken biok; biotan izen sintagma hau da: “halako azken orena”.

6) Sintagmaren eredu: “*Iauna baiño gehiago nauela cerbitçatu*” (or. 54).

“çuhurtcia ere duque are handiagoo
çuhur deithu Salomonec çuen bañoago” (or. 134)

Sintagma berez “... Salomonek zuen baino handiagoo” da; -ago bi bider esana dago. Gogora, aldiz, Etxepareren -ago gabeko beste hura: “Salua bano damnaçeco perileco pundoñan” (I, 165). Tartasek ere modu berean: “...hambatequi diabrua baiño sordeich cerela ukha diroçu?” (32).

“Guero cer esca aiteque gauça hobeagoric
Manamenduen gratia baiño complitcecoric?” (or. 9)

Sintagma berez “... manamenduen konplitzeko grazia baino” da.

“Berriz contra handi eta francoago saria
Ematen du hartu baiño guiçonac icerdia” (or. 48)

Sintagma berez “...gizonak hartu izerdia baino” da.

“Ecen harc oñhazturen du guehiago çazpitan
Urre izpi iguzquiac baño eguralditan” (or. 135)

Sintagma, dirudienez, hau da: “...eguzkiak eguralditan urre izpi baino”.

7) Sintagmaren eredu: “Orainoco alfer dire *erran eta equinac*” (or. 53)

a) “O dolore balequigu eta pena balia” (or. 114)

b) “Alabainan guztietara ecin heda burua
Iongoicoac berac baicen, eta adimendua” (or. 6)

8. Sintagmaren eredu: “Bicitcean *equin tuen hutsac* ditu condatcen” (or. 55).

a) Euin duen eta eztuen erraten du guztia” (or. 55)
“Bañan illkhico eztiren diradela lecean” (or. 113)

b) “Gaizquiez eguiten badu asqui dena nigarte” (or. 55)

d) “Particulara deitcen da hilltcera DOANARI
Cergatic ematen çaiion bakharric PRESUNARI” (or. 48)

(6) Ikus *bainoago* eta gainerako konparazio hitzei buruz Lafonen lan hau: “L’expression de la comparaison en basque”, BULLETIN DE LA SOCIETE DE LINGUISTIQUE DE PARIS, 53 (1957-1958), or. 234-256.

Sintagma berez "...hiltzera doan presunari" da.

9) Sintagmaren eredu: "Iaunac eztu *ossassuna itçultce-co escua?*" (or. 50).

"Eta uretic doçun leguez eguin gratia
Illkhitceco, lur sainduan har deçantçat hobia" (or. 159²)

Sintagma berez "...uretik ilkitzeko grazia" da.

"Ecen hartçaz eguiteco gudu guehiagoric
Han hara eztuquetela badaquite bideric" (or. 50)

Sintagma berez "...gudu gehiago egiteko biderik" da.

10) Sintagmaren eredu: "Cer baitçuten *hambat prestu eta sainduc onhetsi*" (or. 114). Edota "Nola soffrituren dituc *hain dolore biciac*" (or. 115).

"Dio, hambat baiteducan gaitz enetçat gordea" (or. 112)

"Hambat dioçu hill eta errendatcen ohore" (or. 159²)

"Eta alferric eguiten hain aberats emaitçat" (or. 113)

11) Sintamaren eredu: "Liburu hau guztia duc *bi partetan* berezten" (or. 5).

"Berceac guero guiçonen fin çazpi azquenecoac" (or. 5)

"Eta hala dohatsuen bortz corporal sensuac" (or. 136)

"Halaber duc lehenbici liburua BIETAN

Nola baituc ikhussiren, erdiratcen PARTETAN" (or. 5)

Erka ezazu, otoi, azken hau sail honen beronen eredutarako hartu bertsoak dioen "bi partetan" horrekin.

12) Oihenartek egozten dizkion hutsen artean hau da bat: inoiz bertsoa luzatzeko hitz batek bakarrik eraman behar lukeen mugatzailea biri erasten diela. Hona bi exenplu:

"Eta eneac sinhetsi persuasioneac" (or. 55)

"Lurrean bici direnen presunen merecira" (or. 132)

Amaitzera noa, lan honen tituluak dioen bezala Ziburu-ko Etxeberrigan zenbait sintagmak batasun hauskorra dutela aski agerian gelditu delakoan. Ikus azkenik bi ale bakan hauek: "Aldaraciren ohico eztarozquic moldeac" (or. 115): elkarrekin gurutzaturik dauzka bertsoak izen sintagma eta aditz perifrastikoaren bi osagaiak. Bestea: "Bicitcean ni nauenaz ohoratu gueroztic" (or. 55): "nauenaz geroztik" sin-

tagma printzaturia dago, artean partizipioa sartu eta zesuraren alde banatara ezarririk bi hitzak.

Zangalatrauak –bertso batetik besterakoak, zesuraren gaidikakoak Etxeparek ere bai bait ditu— ez ditut bereziki aztertu, lan honetan barrena aipaturiko bertsoetan mordoxka agertu bada ere, konturatuko zineten bezala. Ezta *nola, non, zeren* konjuntzioek maiz bertsoan hartzen duten leku berezia ere, mendeko perpausaren hasierakoa hartu beharrean, inoiz konjuntzio horien mendeko adizkia konjuntzioen beren aurrean agertzen delarik bertsoan (ikus hau, *Samson beraren baitçuen non transitu bihotça*, or. 43). Ezta *ere*-k inoiz hartzen duena ere: *ere* enklitika delarik, Etxeparek beti, salbuespen bat bakarrik gabe, bere sostengu den hitzaren kontra ipintzen du, zesurak ez etenak hitz hartatik bereizten ez duelarik; Etxeberri, aldiz, baita bigarren hemistikioaren hasieran ere (ikus, *Sentituren du iustuac ere garratzassuna*, or. 81). Ezta *hau daroat conseillu* (or. 27) eta antzekoak ere. Ezta zenbait bertsoaren zesura okerra ere, hitzartean gertatu eta hainbestez 8 + 7 eskema bera ere betetzen ez dutenena (ikus, *Sacramentuez berce alde bortz Sacramentali*, or. 23). Ezta hamabost silaba beharrean hamalau baizik ez dituzten bertsoak ere (ikus biok elkarren segidan: *Ceren huts equin duen gazteluan gordea, / Cembait pena direla iustuqui ordenatcen* (or. 120). Ezta gerundio gisako *partizipio* + *eta* hitz andana bakarria direlakoak eta Etxeparek beti bertso erdi berean, are ia beti bertso laurden berean, sartzen dituenak ere, Etxeberri, ostera, zesurak erdibiturik inoiz ematen dituelarik (ikus, *Gaichtaguiñec akhabatu eta bere damua*, or. 83). Eta abar, eta abar. Horiek ez ditut hemen aztertu, ez bereziki aipatu labur beharrez.

Etxeberriren bitxikeria direlako horietarik ez al du zenbait Etxeparek ere?, galdutako du agian norbaitek. Bai, badu bakarren bat; askozaz gutxiago eta ez hain nabarmenak, halere. Hona nik aurkitu ditudan bospasei bakarrak. *Acusari vera date eta conciencia* (I, 272) (ikus artikulu honen 7. puntuan *O dolore balequigu eta pena balia*). Beste bat: *Amoriaren harc veçala nic eztudan axola* (XII, 50) (ikus artikulu honen 1. puntua). Hirugarrena: *Nic norgatic pena vaytut harc ene eztu axolic* (VII, 20), *ene* eta *axolic* adizkia artean dutelarik daude, artikulu honen 4. puntuan bezala. Baina ez nago batere ziur

ene axolica hau eta Etxeberriren goiko haiek sintagma berdinak direnik. *Ene* ez bait da genitivo edo posesivo arrunta, *inoren* axola adierazten duena, baizik *enetaco*-ren ordez dagoe-na eta hainbestez ez hitz andana bakarra (7). Bestea: *Mundu oro iraganic ez eriden berceric / Ieyncoaren ama hona gracia oroz betheric* (II, 24-25). Hau ere, ongi begiratzen bazaio, ez da "Tainkoaren ama honaz bertzerik" den sintagma bera, Etxeberriren zenbaitetan zen bezala. Etxepareren bi bertso hauetan aposizioa dugu eta hainbestez bi sintagma azpi egituran ere, gaztelaniaz honela diogunean bezala: "No hay otra: sólo la Madre de Dios". Eta azkenik bi bertso gelditzen dira soilik, elkarren antzeko eta biak kantu berean ageri direnak. Hona: *Nic daquidan gauçaric eztaducat çureric* (IX, 5). Ikusi batera inork pentsa dezake bertso hori sintagma bakar honen destolestadura baizik ez dela, hots, "Nik, dakidala, ez dadukat zure gauzarik", Etxeparek berak *daquidala* beste bizpahirutan darabilenez gero eta esanahiari gagozkiola gauza bera esan nahi dutenez gero. Hori horrela balitz, *zure gauzarik* sintagma pintzatua eta bi zati egina legoke hor. Baina ikus beste bertso hau: *Nic daquidan leqhutaric ni baytara eztituçu* (IX, 26). Honako hau ezin daiteke bihur, lehengoa bezala, sintagma soil bakarrera, *dakidala* ipinirik *daquidan*-en ordez: ezin esan daiteke euskaraz, *Nik, dakidala, eztituzu ni baitara lekutarik*. Bi sintagma dira, beraz, jatorriz ere, eta Etxeparek modu batetara eman diguna gehienok bestetara esaten badugu ere, ezin esan daiteke Etxepareren lehen hura (IX, 5) —bigarrena are gutxiago— sintagma bakar baten urratzea denik.

Esanak esan, ni batipat biziki harritzen nauena, inola ere esplikatu ahal izan ez dudana, besterik da: hots, zenbait bertso duten hitzen ordenu arraroa, irakurri batera guttiz gogorra, hitzen bat lekuz aldatu eta beste gabe, hura bezain hamabost silabatako bertso jatorra eta nere belarrientzat bederen askoz morfosintaxiaren arauetzkoagoa gertatzen zelarik. Entzun bi bakarrik:

(7) *Ene axolic* honi buruz diogunak balio du, noski, aurreko (XII, 50) *Amoriaren... axola* delako sintagmarako ere. Hori eta *aitaren semea*, esate baterako, ez dira sintagma bera. Etxeparek, eta Tartasek ere bai, *enetaco*, *batendaco*, eta abarren ondoan batzuetan genitivo soila darabil. Ikus: *Berce amoreac baten veci ezitirade perestu* (II, 41): horko *baten* hori guk komunzki *batentzat*, Etxeparek berak *taco* nahiz *-tzat*, esanez adierazten duguna da. *Ene axolic* eta *amoriaren axola* sintagma bat badira ere, beraz, ez dira *aitaren semea* den bezain bat: bi hitzak elkarrengandik askatuago daude.

“Bakkun eta oratione bikkunac iracasten” (or. 5)

Zergatik ez ote zuen esan: “Oratione bakkun eta bikkunac iracasten”, zesura eta etenak berberak izango zituzkeelarik? Hona bestea:

“Gaisqui errailleac ceren baititutçu gaitcetsi” (or. 7)

Zergatik ez ote zuen bertso hori honela paratu: “Ceren gaisqui errailleac baitituçu gaitcetsi”? Hobe zatekeen gainera, Etxeberrirenak ez bezala honek laugarren silabaren ondoan etena zuzen izango bait zukeen. Ez dakit, egia esan.

Etsi etsian badirudi ez zuela Oihenartek arrazoi faltarik, Etxeberririk bere buruari “des licences exorbitantes” eman zizkiola idatzi zuenean. Hori nork eta Oihenartek esatea bada zerbait, bera ere ez bait zen puntu horretan zenbait aldiz motz gelditu (8).

(8) Ikus bertsook: “... / Banins besain / Sembait bezain / Edo ilhaguin sarpasu” (II, 28-30).